

ANTİK ÇAĞDA İKTİSADİ DÜŞÜNCE

ANCIENT ECONOMIC THOUGHT

Yrd. Doç. Dr. M. Kutluğhan Savaş ÖKTE
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü
mokte@istanbul.edu.tr

ÖZ

Bu makale, antik çağ düşünürlerinin iktisadi düşünce tarihine katkılarını incelemektedir. Makale, antik çağ iktisadi düşüncesi ve bu düşünceyi hazırlayan sosyal, siyasal, ekonomik ve entelektüel ortam arasındaki ilişkileri de göz önüne almaktadır. Antik Yunan filozofları içinde, Eflatun'un ve Aristo'nun iktisadi görüşleri ayrı bir yere sahiptir. Ancak, son yıllarda Hesiod ve Xenophon gibi Sokrat öncesi ve Sokrat sonrası filozofların görüşleri de önem kazanmıştır. Antik Yunan filozofları, tarım, ticaret, işbölümü, para, servet, mülkiyet ve faiz gibi iktisadi konularda pek çok görüşler ileri sürmüşlerdir. Ne var ki, bu açıklamalar, iktisat teorisinin başlangıç düzeyindeki analizlerinden öteye gidememiştir. Diğer yandan, Batı Dünyası uzunca bir süre bu filozofların etkisi altında kalmıştır. Romalı düşünürler ise iktisadi düşünce tarihine orijinal bir katkı yapmamışlardır. Romalı düşünürlerin asıl katkısı hukuk alanında olmuştur. Bireysel özgürlük, özel mülkiyet ve sözleşme hürriyeti gibi kavramlar, onların sayesinde hukuk literatürüne girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, iktisadi düşünce, Eflatun, Aristo, Roma dönemi.

ABSTRACT

This paper examines the ancient thinkers' contributions to the history of economic thought. The paper also takes into consideration the relationships between the ancient economic thought and social, political, economic, and intellectual environment that prepared this thought. Amongst the Ancient Greek philosophers, economic opinions of Plato and Aristotle have a distinct place. But in recent years, economic opinions of pre-Socratic and post-Socratic philosophers such as Hesiod and Xenophon gained importance as well. Ancient Greek philosophers put forward many ideas on economic matters such as agriculture, trade, division of labor, money, wealth, proprietorship, and interest. Yet these explanations could not go beyond to a level of preliminary analyses of economic theory. On the other hand, Western World was remained under the influence of these philosophers for a long time. Roman thinkers did not make any original contribution to the history of economic thought. Their main contributions were in the field of law. Concepts like individual liberty, private property and freedom of contract were due to them entered the law literature.

Key Words: Ancient Greece, economic thought, Plato, Aristotle, Roman period.

1. GİRİŞ

Bu makale, antik çağ düşünürlerinin iktisadi konulardaki görüşlerini incelemektedir. Antik çağ felsefesi, M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 5. yüzyıla kadar uzanan eski Yunan ve Roma kültürlerini kapsamaktadır. Batı düşüncesi olarak adlandırılan ve genel anlamda çağdaş düşünceyi doğuran düşünce sistemi, antik çağ felsefesiyle başlamaktadır. İktisadi düşüncenin felsefi düşünce içinde yer alması da, bu döneme rastlamaktadır. İktisadi düşünce, bu aşamada,

belli bir süre felsefi düşünce ile birlikte gelişmiştir. İktisadi olayların bilimsel yönden incelenmesi ve değerlendirilmesi, ancak asırlar sonra olmuştur. Antik çağ felsefesinin ilk çağ felsefesinden farkı, sadece Yunan ve Roma kültürleriyle sınırlı kalması, Uzakdoğu, Mısır, İsrail, Çin, Hint gibi doğu kültürlerini dışarıda bırakmasıdır. Bu ayırım, makalenin sınırlarını da belirlemiştir. Makalede ayrıca, iktisadi düşünce ve bu düşünceyi hazırlayan koşullar arasındaki karşılıklı etkileşim göz önüne alınmıştır.

Makale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, eski Yunan'da iktisadi düşünceye ayrılmıştır. Bu bölümde, önce eski Yunan'da iktisadi düşüncenin doğuşuna zemin hazırlayan iktisadi, sosyal, siyasal ve entelektüel yapı üzerinde durulmuş, sonra eski Yunan düşünürlerinin iktisadi konulardaki görüşleri ele alınmıştır. Eski Yunan filozofları, Sokrat öncesi filozoflar, Sokrat ve Sokrat sonrası filozoflar şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur. Sokrat öncesi filozoflar içinde Homer, Hesiod, Pythagoras, Heraclitus ve Democritus'un görüşlerine yer verilmiştir. Sokrat sonrası filozoflar arasında ise Xenophon ve özellikle Eflatun ve Aristo'nun görüşleri incelenmiştir. İkinci bölüm, kronolojik olarak eski Yunan çağından sonra gelen Roma dönemine ayrılmıştır. Bu bölümde, önce Roma imparatorluğunun kuruluşu ve çöküşü hakkında bilgi verilmiş, sonra yeni düşünce akımları ve bu akımların tesiri altında kalan Romalı düşünürlerin iktisadi konularla ilgili görüşleri tanıtılmıştır.

2. ESKİ YUNAN'DA İKTİSADİ DÜŞÜNCE

Eski Yunan düşüncesinin önemi, bu düşüncenin kendisinden sonra gelen düşünce hayatını etkilemesinden kaynaklanır. Henri Denis'e göre "batılı anlamda çağdaş iktisadi düşünce, büyük ölçüde, eski Yunan düşüncesine karşı çıkararak gelişmiş ve yerleşmiştir"(Denis, 1973: 13). Ekonomi politik veya iktisadi doktrinler, eski Yunan'a özgü insan anlayışından kopmak suretiyle doğmuştur. Smith, Malthus, Mill gibi klasik iktisatçıların hemen hepsi Yunanca çalışmışlar ve eski Yunan filozoflarının eserlerine atıfta bulunmuşlardır. Eski Yunan filozoflarının iktisadi konulardaki fikirleri sonraki dönemler için kaynak olma niteliğini korumuşlarsa da, iktisat teorisine katkıları diğer alanlarda bıraktıkları mirastan daha az olmuştur. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, ekonomik yaşamın çok ilkel bir düzeyde olması ve iktisadın çözüm aradığı sorunların henüz ortaya çıkmamış olması; ikincisi de, iktisadi konuların siyaset felsefesinin bir parçası olarak ele alınması ve esas ağırlığın ideal toplum yönetimine verilmiş olmasıdır(Savaş, 2000: 28).

Her iktisadi düşünce, ileri sürüldüğü dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal olayları kadar, o dönemde insan düşüncesine egemen olan dinsel inançlardan, felsefi ve edebi görüşlerden de etkilenmiştir(Savaş, 2000: 33). Dolayısıyla, eski Yunan filozoflarının iktisadi konulardaki

görüşlerini incelemek için, önce bu düşüncenin doğduğu iktisadi, sosyal, siyasal ve entelektüel ortamı tanımak gerekir.

2.1. İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yapı

Eski Yunan tarihinin M.Ö. 1000-700 yılları arasındaki dönemi, halkın sınıflara ayrılması ve bir soylular sınıfının ortaya çıkması, şehir-devletlerin kurulması ve soylular sınıfının siyasal iktidarı ele geçirmeleri gibi gelişmelere tanıklık etmiştir(Selik, 1988: 9). Halk, bir yanda topraksız ve az topraklı çiftçiler, diğer yanda büyük toprak sahibi soylular olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Kralların yetkileri sınırlandırılmış ve yönetim, soyluların eline geçmiştir. Tarım ve hayvancılık, dönemin en önemli iktisadi faaliyetleridir. Ticaret henüz fazla bir ilerleme kaydetmemiştir. Aileler için geçimlik üretim söz konusudur. İşgücü, kölelerden oluşmakta ve iktisadi faaliyet çok küçük olan şehir-devlet içinde gerçekleşmektedir. Küçük pazar yerleri ve çoğu eskiden köle olan az sayıda zanaatkâr vardır.

Eski Yunanistan'da halk, şehir-devletlerde(sitelerde) yaşamıştır. Bunların en ünlüleri Atina ve Sparta'dır. Vural Savaş, site hakkında şu bilgileri vermektedir(Savaş, 2000: 29). Bir sitenin nüfusu, 350 000 ile 400 000 kişi arasında değişmektedir. Bu nüfusun küçük bir kısmı, yaklaşık 25 000'i Yunan vatandaşı olup, geri kalan büyük çoğunluğu köleler ve yerleşik yabancılardır. Yunan vatandaşları, zamanlarının hemen tamamını devlet yönetimine(yasama ve jüri üyeliği gibi siyasal faaliyetlere) ayırmakta; iktisadi hayatın esasını oluşturan üretim faaliyetleri ise kölelere ve yerleşik yabancılara kalmaktadır. Büyük toprak sahipleri ve aristokratlar da üretim faaliyetlerine yön vermek suretiyle iktisadi hayatın içinde yer almaktadır. Yerleşik yabancılardan toprak sahibi olma hakları olmadığından, bunlar da ticaret ve zanaatla uğraşmaktadır. Yunan vatandaşlarının şahsi harcamaları ne kadar sınırlı ise, sitenin harcamaları o kadar fazladır. Sitenin gelirlerinin büyük bir kısmı, diğer sitelerle yapılan savaşlardan ve pek azı da dış ticaretten sağlanmaktadır.

Bu tablo, Yunanlıların Fenikelilerden alfabeyi almaları, Akdeniz'de ve Karadeniz'de koloniler kurmaları, parayı kullanmaya başlamaları ve faizle ödünç verme işlemini yaygınlaştırmaları gibi nedenlerle zaman içinde değişmiştir. Böylece işbölümü artmış, çeşitli zanaatlar ortaya çıkmış, iç ve dış ticaret genişlemiştir. Ancak, bu gelişmeler, Yunan toplumunu M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda uğraştıracak iktisadi, sosyal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiştir.

Mehmet Selik, bu gelişmelerin sitenin iktisadi, sosyal ve siyasal yapısı üzerindeki etkilerini şöyle açıklamaktadır(Selik, 1988: 12-4). Büyük toprak sahipleri, geleneksel tahıl ürünleri yerine üzüm ve zeytin yetiştirmeye, şarap ve zeytinyağı üretmeye ağırlık vermişlerdir.

Yeni koloniler, Yunan ticaretine genişleme imkânı sağlamıştır. İmalat ürünlerinin talebindeki artışa bağlı olarak, daha önceleri sadece iç talebi karşılamak üzere üretim yapan küçük işyerleri, basit imalat firmaları haline gelmişler ve bunlar için gerekli olan işgücü dışarıdan köle getirmek yoluyla karşılanmıştır. Neticede, Yunan toplumunda kölelik iyice kurumsallaşmıştır. Paranın kullanılmaya başlanması, üretimin piyasa için yapıldığının bir göstergesi olmuştur. Kapalı aile ekonomisi, yerini pazar ekonomisine bırakmıştır. Para, hem mübadele aracı olarak hem de servet saklama aracı olarak kullanılmıştır. Paranın kullanılmaya başlanması, faizle ödünç verme işleminin yaygınlaşmasına da neden olmuştur. Küçük üreticiler, rant ödeyebilmek için yüksek faizlerle borçlanmışlar; borçlarını geri ödeyemedikleri zaman da köle durumuna düşmüşlerdir. Böylece kölelik için yeni bir kaynak yaratılmıştır. Gelişen sanayi ve ticarete paralel olarak, küçük köylüler ve büyük toprak sahipleri arasında yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Bu şehirlili zengin sınıfı, kontrolü altındaki diğer kesimlerle birlikte köylüleri de yanlarına alarak, soylulara karşı bir cephe oluşturmuştur. Sonuç itibariyle sitenin zengin ve fakir sınıfları arasındaki fark artmış ve sınıflar arası çatışmalarla iktidar çekişmeleri hız kazanmıştır.

İnsanlık tarihinin ilk halk ayaklanmaları, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına doğru Atina devletinde görülmüştür. Atina devleti, aynı zamanda eski Yunan düşüncesinin ve uygarlığının beşiğidir. Henri Denis, bu site hakkında şu bilgileri vermektedir(Denis, 1973: 14). Atina devleti, Attika topraklarında yaşayan dört aşiretin birleşmesi ile kurulmuştur. Halk, ilk dönemden itibaren köleler dışında üç sınıfa ayrılmıştır: Soylular, köylüler ve zanaatkârlar. Siyasal iktidarın sahibi, soylulardır ve siteyi yöneten krallar soylular arasından seçilmektedir. Soylular en verimli toprakları kendilerine tahsis etmişler ve köylü sınıfının fakirleşmesine neden olmuşlardır. Köylüler, yaşamlarını sürdürebilmek için yüksek faizlerle borçlanmışlar ve borçlarını ödeyemeyince de köle haline gelmişlerdir. Bu durum, M.Ö. 600 senesine doğru had safhaya ulaşmış, köylü toprağını hemen tamamıyla elden çıkarmış ve böylece bütün Attika bölgesi birkaç zenginin eline geçmiştir(Selik, 1988: 15-6). Köylüler ve soylular arasındaki mücadele, M.Ö. 640 yılında yoksul köylülerin ayaklanarak iktidarı ele geçirmeleri ve zengin toprak sahiplerinin mal ve mülklerine el koymaları ile sonuçlanmıştır(Savaş, 2000: 31).

Bu arada şehir-devletin istikrarlı bir yapıya kavuşmasına ve demokrasinin yerleşmesine yönelik çabalar olmuşsa da, bunlar başarıya ulaşamamıştır. Bu çabaların amacı, aristokrasinin nüfuzunu kökten kaldırmak, eşitlikçi bir hükümet sistemi kurmak ve bütün yurttaşların yönetime katılımını sağlamak olarak ifade edilmiştir(Selik, 1988: 20). Aristokrasi ile demokrasiyi uzlaştırmayı hedefleyen bu çabaların en iyi bilinen örneği, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarındaki Solon reformlarıdır. Solon reformlarının hem iktisadi hem de siyasi boyutları vardır. Yargıç kral Solon, çıkardığı yasalarla köylülerin borçlarını hükümsüz kılmış, borcunu ödeyemeyen köylülerin köle

haline gelmesini sağlayan uygulamayı kaldırmış, büyük toprak sahiplerinin alabilecekleri toprağın büyüklüğünü belirlemiş ve zeytinyağı dışındaki gıda maddelerinin ihracatını yasaklamıştır(Savaş, 2000: 31). Solon reformlarının siyasi boyutu ise yapılan yeni anayasa olmuştur. Böylece site 400 üyeli bir meclis tarafından yönetilmeye başlanmış, yurttaşlar topraktan elde ettikleri gelire göre dört sınıfa ayrılmış ve her sınıfa ayrı görevler ve haklar tanınmıştır(Selik, 1988: 17-8). Solon'dan sonra da, fakir köylüler ve soylular arasındaki mücadele devam etmiştir. Köylüler, zanaatkârlar ve tüccar sınıfı ile ittifak yaparak, soyluların iktidarını yıkmaya çalışmışlardır. Sonraki yıllarda, bir yandan otoriter tiranların koydukları kurallarla, diğer yandan yapılan yeni anayasalarla(örn. M.Ö. 508 yılındaki Kleistenes anayasası) Atina devletinde aristokrasinin gücü iyice zayıflamıştır(Savaş, 2000: 32).

M.Ö. 5. yüzyıl, Atina tarihinin en parlak dönemidir. M.Ö. 479 yılından sonra M.Ö. 431 yılında başlayan Peloponez Savaşı'na kadar geçen süre, özelde Atina ve genelde Yunan dünyası için bir altın çağ olmuştur(McNeill, 1994: 151). Felsefede, edebiyatta, heykel sanatında eski Yunan uygarlığının ölmez eserlerinin çoğu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemi önemli yapan bir başka neden de, insanoğlunun kendi onurunun bilincine varması ve kendisine olan özsaygısını kazanmasıdır(Denis, 1973: 16). Daha önceki devirlerde insanlar, bir hükümdarın hizmetkârı durumunda iken, Yunan devletlerinde kendilerini yine kendi yaptıkları yasalarla yöneten bir örgütün parçası haline gelmişlerdir. Burada, eski Yunan insanının yasalara verdiği özel önemi de vurgulamak gerekir. Onun gözündeki yasa, insanoğlunun yaptığı bir şey olmayıp, tanrı iradesinin bir ifadesi ya da doğanın buyruğudur(Denis, 1973: 17). Yasalara verilen önem, devlete verilen önemi de yansıtmaktadır. Eski Yunan insanı için devletin dışında bir yaşam söz konusu değildir. Devlet, onun her şeyidir. Sitenin iyiliği, yurttaşların iyiliğine kopmaz bir şekilde bağlıdır.

M.Ö. 5. yüzyıl, Atina'nın başka sitelerle el ele vererek bir yayılma politikası izlediği sayısız iç ve dış savaşlara da sahne olmuştur. Bir yandan ticaretin gelişmesi, diğer yandan artan Pers tehdidi, Atina demokrasisini yayılmacı bir politika izleyerek yeni bir Helen emperyalizmine doğru sürüklemiştir(Savaş, 2000: 32). Atina bu dönemde, tüccar sınıfının ekonomik gücüne dayanan saldırgan, milliyetçi, ve eski şehir-devlet koşullarına dönmeyi reddeden bir akıma kapılmış ve diğer Yunan devletleriyle çatışmaya girmiştir. M.Ö. 431 yılında başlayan ve M.Ö. 404 yılında sona eren Peloponez Savaşı da bunlardan birisidir. Atina, bu savaşta Sparta'ya karşı ölüm kalım mücadelesi vermiş ve yenilmiştir. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren M.Ö. 4. yüzyıla kadar devam eden iç ve dış savaşlar sonunda, site güçten düşmüş ve genel bir çöküş dönemi başlamıştır. Nihayet M.Ö. 338 yılında, ülke Makedonya krallığının hegemonyası altına girerek siyasal bağımsızlığını kaybetmiştir.

Çöküş döneminin önemli bir özelliği artan iç huzursuzluklar ve sosyal bunalımlardır. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren mübadele ekonomisine geçilmiş, geçimlik ekonomi aşaması yerini pazar ekonomisi aşamasına bırakmıştır. Bu durum, sitenin iktisadi ve sosyal dengesini bozmuştur. Ticaretin yeni bir zengin sınıfı yaratması ve toprak mülkiyetinin belli ellerde toplanması neticesinde, halk tabakası işsizlik yığını haline gelmiş ve zenginler ile fakirler arasında sürekli çıkar çatışması olmuştur. Kısaca, Yunan uygarlığının en parlak döneminde bile sınıflar arası mücadeleler ve ayaklanmalar devam etmiştir.

2.2. Eski Yunan Düşüncesine Bir Bakış

Eski Yunan düşüncesi üç ana kaynaktan beslenmiştir. Bunlar; tiyatro sanatının öncüleri sayılan tragedyalar, dinsel inançlar ve felsefi görüşlerdir. M.Ö. 5. yüzyıldaki tragedyalarda işlenen temel konu, eski Yunan'da önemli bir yeri olan yasaların çelişkili hükümler içermesi ve bu çelişkilerden doğan sorunlardır(Denis, 1973: 17-8). M.Ö. 7. yüzyılın ortasından itibaren paranın kullanılmaya başlanması ve ticaret yoluyla yeni servetler yaratılması, sitenin sosyal yaşantısının altüst olmasına ve bireyin yasalardan şüphe duymasına neden olmuştur. Dolayısıyla, tragedyalar da dünya nimetlerinin dağılımındaki adaletsizliğe ve iyilik ile zenginlik arasındaki zıtlığa dikkat çekmişler; paranın ve yasanın, zenginliğin ve adaletin karşıt güçler olarak görülmesi gerektiğini sergilemeye çalışmışlardır.

Eski Yunan dini, çağdaş doğu dinlerinden farklıdır. Çünkü bu din, mutlak ve tanrısal olanı doğal varlıklarla, bitkilerle, hayvanlarla ve yıldızlarla özdeşleştirmekle kalmamış, olağanüstü yeteneklere sahip insanlar gibi tasarlanan varlıklara da tanrı gözüyle bakmıştır(Denis, 1973: 18). Eski Yunan filozofları bazen dine açıkça karşı çıkmışlarsa da, temelde dine saygılı bir tutum içinde olmuşlar ve dinin bazı yönlerini eleştirmekle yetinmişlerdir. Filozofların öğretilerini dinsel öğretilerden ayıran asıl nokta, dinde akla ve düşünceye yer verilmemiş olmasıdır. Bu nedenle eski Yunan'da din, felsefe ve filozof açısından ikinci derecede bir inanç sistemi olarak görülmüştür(Savaş, 2000: 34).

Eski Yunan'da düşünmeye ve düşünce yeteneklerini geliştirmeye yönelik ilk çaba, insan duyularıyla algılanabilen çeşitli doğal varlıkların kökenlerinin araştırılması şeklinde olmuştur. Bu düşünce akımını, Miletli Thales ve Anaksimenes temsil etmişlerdir. Antik çağ Yunan felsefesi, M.Ö. 6. yüzyılın birinci yarısında ilk filozof sayılan Thales ile başlamıştır(Hançerlioğlu, 1970: 44-5). Thales, insanlara ölçülü olmayı, kötü yoldan zengin olmamayı ve başkalarına kefil olmaktan kaçınmayı öğütlemiştir. Thales ayrıca, evrenin yaratılışı üzerinde durmuş ve ilk nedenin su olduğunu söylemiştir. Thales'e göre her şey sudan çıkmıştır ve suyun değişik biçimleridir. Varolan her şey, varlığını bu ilk nedenden almaktadır. Anaksimenes ise varlığın

kaynağının hava olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre havasız ne yaşam, ne bilinç, ne de zeka olabilir(Hançerlioğlu, 1970: 56).

Bu maddeci okulun karşısına, Puthagoras'ın ruh ve beden ayırımını esas alan düşünce sistemi çıkmıştır. Puthagoras'a göre ruh, bütün canlı varlıklarda mevcut ölümsüz bir ilkedir(Denis, 1973: 19). Ruh, kendisini tanrıların madde dışı dünyasına götürecek olan arınma ve kurtuluşu bulana kadar, ardı ardına bazı insan ya da hayvan bedenlerinde tutuklu kalmaktadır.

Bu iki düşünce akımı, M.Ö. 6. yüzyılda önce Herakleitos, sonra da Elealılar tarafından eleştirilmiştir. Herakleitos(M.Ö. 540-480), evrendeki sonsuz değişmeyi sezmiş ve bütün cisimleri, yalnız bir ve aynı unsurun değişmeleri saymıştır(Hançerlioğlu, 1970: 50). Elealılar ise Thales'in ve Anaksimenes'in maddeci yaklaşımına karşı felsefe anlamındaki metafiziği geliştirmişlerdir. Elealılar'a göre oluş ve değişme sadece görüntüden ibarettir, varlık aynı kalmaktadır, gerçekte ise değişen hiçbir şey yoktur(Hançerlioğlu, 1970: 48). Elealılar, değişmenin ve hareketin düşünce ile kavranamayacağını da ileri sürmüşlerdir.

M.Ö. 5. yüzyıl, sitenin iktisadi, sosyal ve siyasi hayatındaki karışıklıklar kadar, entelektüel alanda da derin bir bunalıma sahne olmuştur. Bu dönemde, felsefe siyasi sorunlarla ilgilenmiş ve yasalar bizzat filozoflar tarafından tartışma konusu yapılmıştır. M.Ö. 5. yüzyıl, Yunan felsefesinde sofizm(bilgicilik) akımının egemen olduğu bir çağdır. Bu akımın kurucusu ve en önemli temsilcisi Protagoras'tır(M.Ö. 485-411). Sofizm terimi, onun dilinde önce politikada yararlı olma sanatı, sonra söz söyleme sanatı anlamında kullanılmıştır(Hançerlioğlu, 1970: 58). Protagoras'a göre insan, her şeyin ölçüsüdür. Dolayısıyla, önce insan ve insanla ilgili şeyler öğrenilmelidir. İnsan ise toplum içinde yaşamaktadır. O halde, toplumun da ne olduğu öğrenilmelidir. Protagoras'a göre toplum, insanların etraflarını saran tehlikelere karşı savunma ihtiyacını karşılamakta ve birbirlerini korumak amacıyla kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeye dayanmaktadır(Denis, 1973: 20). Bu tür bir toplum anlayışı, yurttaşların uymak zorunda oldukları yasaların çeşitli ve değişken olduklarını göstermektedir. Yasaların dinsel kaynaktan geldiği de iddia edilemez. Çünkü tanrılar hakkında bir şey bilmemiz mümkün değildir. İnsan için doğru, ancak gördükleri, işittikleri, duyduklarıdır(Hançerlioğlu, 1970: 57). Dolayısıyla toplumsal uzlaşmanın sonucu olan yasa, doğal bir şey değildir.

Politikada mutlak bir şey bulunmadığına göre, bu alanda başarılı olmak isteyenler, her şeyden önce kendilerini kamuoyu önündeki tartışmalara ve çekişmelere hazırlamalıdır. Sofistlerin görevi, politika sanatında başarılı olmak isteyen genç hatipleri eğitmektir. Sofistlerin yasalara olduğu gibi, gelenek ve göreneklere de güvenleri yoktur. Örneğin, Protagoras'a göre salt, kesin bir erdem ölçüsü yoktur(Hançerlioğlu, 1970: 57-8). Kişinin erdemi kendine göredir. İyiyi

kötüden ayırmak da kesinlikle mümkün değildir. Çünkü her kişinin ölçüsü kendine göredir. Genel bir töre(ahlâk) yoktur. Sofistlerin bu tutumları, diğer düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Zira yasaların, geleneklerin ve göreneklerin hiçbir bağlayıcı güçlerinin kalmaması, site açısından son derece tehlikeli ve yıkıcı sonuçlar doğurabilecek ve hükümeti anayasal güçler yoluyla ele geçirme şansı olmayan cesur bir kişi, hitabet sanatının inceliklerini kullanarak bu amacına ulaşabilecektir(McNeill, 1994: 155).

Eski Yunan düşüncesi, böyle bir ortamın ürünüdür. Eski Yunan filozoflarının iktisadi konulardaki görüşlerini, ancak bu iktisadi, sosyal, siyasal ve entelektüel arka planda değerlendirmek mümkündür. Henri Denis'e göre bu düşünürlerin siyaset felsefeleri, iki önemli çabaya yönelik olmuştur. Birincisi, derinlik kazanan entelektüel ve ahlâki bunalımı, sofist öğretilerin çürütülmesi yoluyla aşmak; ikincisi de, sosyal bunalımı ortadan kaldırmak için ideal toplum düzenini kurmaktır(Denis, 1973: 21). Mehmet Selik de, toplumun geleceği ile ilgili kötümser havanın, bu filozofları yaşanan hayatın bozuklukları üzerinde düşünmeye ve bunlara çareler aramaya teşvik ettiğini belirtmiştir(Selik, 1988: 21).

2.3. Sokrat Öncesi Düşünürler

Eski Yunan felsefesi, Sokrat öncesi ve Sokrat sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenir. Sokrat öncesi düşünürlerin eserleri, çeşitli savaşlar sırasında yok olmuştur. Bu filozofların iktisadi konulardaki görüşleri, ikinci veya üçüncü el kaynaklardan aktarmalar şeklinde iktisadi düşünce tarihi literatürüne girmiştir. Ancak, Sokrat sonrası iki önemli filozof olan Eflatun(Plato) ve Aristo için durum farklıdır. Eski Yunan felsefesini en iyi şekilde temsil eden bu iki filozofun iktisadi konulardaki görüşleri, kendi eserlerine dayanmaktadır. Öte yandan, eski Yunan'da iktisatla ilgili düşüncelerin sadece bu iki filozoftan kaynaklandığını iddia eden görüşler son yıllarda eleştiriye uğramıştır. Bu bağlamda, Xenophon'un ve Hesiod'un iktisadi konulardaki görüşlerinin çağdaşlarının çok ilerisinde olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır(Savaş, 2000: 67). Dolayısıyla, Eflatun'un ve Aristo'nun iktisadi konulardaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde incelemeden önce, Sokrat öncesi filozofların görüşlerini gözden geçirmekte yarar vardır. Sokrat öncesi dönemde iktisadi düşünceye katkısı olan düşünürler; Homer, Hesiod, Pythagoras, Heraclitus ve Democritus'tur. Xenophon ise Eflatun'dan ve Aristo'dan önce yaşamış Sokrat sonrası bir düşünür olup, Eflatun gibi Sokrat'ın öğrencisidir. O da Eflatun gibi, Sokrat'ın düşüncelerinin sonraki nesillere aktarılmasında kaynak olmuştur.

Homer, Aristo'ya göre ilk filozoftur ve M.Ö. 10. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Homer'den sonra ilk teologlar gelir. Bunların başında ise M.Ö. 7. yüzyılda yaşayan Hesiod vardır(Hançerlioğlu, 1970: 43). Homer, ticaret yoluyla kazanılan serveti, açıkça tarım veya savaş

yolu ile kazanılan servetten daha aşağı görmüş ve aşırı servete kuşku ile bakmıştır. Ona göre hanehalkı zengin olmalı ama, fazla zengin olmamalıdır(Backhouse, 2004: 11-2).

Hesiod'un en önemli eseri, *Teogonia*'dır. Hesiod, bu eserde tanrıların ve dolayısıyla dünyanın nasıl meydana geldiğini anlatmaktadır(Hançerlioğlu, 1970: 43). Hesiod'un iktisadi konulardaki görüşleri daha çok *İşler ve Günler* adlı eserinde yer almaktadır. Hesiod, temel ekonomik sorunlardan birinin kıt kaynaklar olduğunu anlamıştır. Hesiod'a göre insanların çalışmak zorunda olmalarının nedeni, tanrıların dünya nimetlerini insanlardan gizlemeleridir(Backhouse, 2004: 12). Bu yüzden, insanoğlu ihtiyaçları arasında seçim yapmak ve sahip oldukları kaynakları etkin bir şekilde kullanmak durumundadır. Hesiod, bu bağlamda, çalışma ve dinlenme arasında seçim yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Hesiod, kendisinin de çiftçi olması nedeniyle üretimde etkinlik kavramı üzerinde durmuş; ancak bu kavramı, hanehalkı seviyesindeki üretimden öteye götürememiştir(Landreth ve Colander, 2002: 30-1). Hesiod, rekabetin üretimi teşvik edeceğini çünkü, zanaatkârların birbirlerini izlediklerini de belirtmiştir. Hesiod ayrıca, babasının fakirlik nedeniyle göç etmek zorunda kaldığını ve refaha giden yolun üç erdemden geçtiğini; bunların da çok çalışmak, dürüstlük ve barış olduğunu söylemiştir. Hesiod'un bu sözlerinden, o dönemde aristokrasinin çalışmayı aşağılayan tavrına karşı çıktığı anlaşılmaktadır(Backhouse, 2004: 13). Hesiod'un ideali, tarımda kendi kendine yeten üretimdir. Savaşlar, çiftçiye ve onun tarımsal ürününe zarar vermektedir. Dolayısıyla Hesiod, Homer'in savaş yoluyla servet kazanmanın ve savaşta kahramanlık göstermenin erdemlerine ait görüşlerine katılmamaktadır. İki düşünürün ortak noktaları ise güvenlik sorununa tarım arazisinin güvenliği açısından yaklaşmış olmalarıdır.

Pythagoras, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına doğru yaşamıştır. Öğretisi, evrenin sayısal bir uyum(ahenk) olduğu şeklindedir. Pythagoras, sayısal mistizmle ilgilenmiş; sayıların ve oranların mistik özellikleri olduğunu ileri sürmüştür(Backhouse, 2004: 13). Müzikte ses aralıklarının hesaplanması için yaptığı çalışmaların, ahenk kavramının doğmasına neden olduğu ve bu kavramın da, iktisattaki denge kavramı ile sıkı bir ilişkisi olduğu ifade edilmiştir(Savaş, 2000: 37).

Heraclitus(M.Ö. 525-475), düşünce dünyasına ahenk veya denge kavramlarının karşıtı olan çekişme veya rekabet kavramlarını getirmiştir. Ona göre denge veya uyumlu düzen zıt güçlerin mücadelesi sonucu ortaya çıkmaktadır(Savaş, 2000: 37). Heraclitus'un öğretisinin daha sonraları iktisadın piyasa dengesi kavramının, Darwin'in evrim teorisinin ve Hegel'in diyalektik felsefesinin gelişmesi üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Democritus, tahminen M.Ö. 460-370 yılları arasında yaşamış olan bir başka Sokrat öncesi düşünürdür. Atom teorisi üzerinde çalışmıştır. Ona göre evren, atom adını verdiği çok

küçük maddelerin bir bileşimidir(Hançerlioğlu, 1970: 86). İktisadi konularda, fayda ve değer teorileriyle ilgili açıklamaları olmuş, ancak daha çok işbölümünün ve özel mülkiyetin önemi üzerinde durmuştur. Bu iki faktörün bir arada daha geniş bir iktisadi faaliyet seviyesine yol açacağını savunmuştur(Landreth and Colander, 2002: 31).

2.4. Sokrat

Sokrat(M.Ö. 469-399), eski Yunan düşüncesinin ana kaynağıdır. Sofistlerin okulundan yetişmiş, ama sofist olmamıştır. Alaeddin Şenel'e göre Sokrat, eski Yunan düşüncesinde, sofizmden büyük sistemlere geçişte bir köprü görevi yapmıştır(Şenel, 1968: 147). Ne var ki, Sokrat yazılı bir eser bırakmamıştır. Düşünceleri, başkalarının ve özellikle öğrencisi Eflatun'un onunla ilgili olarak yazdıklarından öğrenilebilmiştir. Sokrat, ömrü boyunca, adaletin mutlak bir değeri olduğunu ve sosyal hayatın adalet kurallarına uygun bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur(Denis, 1973: 21). Sokrat, sofistlere kesinlikle karşı çıkmış bir düşünürdür. Zira, hem çağdaşı hem de arkadaşı Protagoras'ın aksine, ölçülerin kişilere göre değişmesi halinde, sosyal düzeni korumanın zor olacağına ve bu düzeni sağlamak ve sürdürülebilmek için devletin gerekli olduğuna işaret etmiştir(Hançerlioğlu, 1970: 59).

Sokrat'a göre tek kesinlik, erdem bilgisidir. Kişi, para hırsı ve benzeri kötülüklerden sakınmalı; yaşamında uç noktalardan uzak durarak orta yolu seçmelidir(Hançerlioğlu, 1970: 60). Çünkü, zenginlik arzusu toplum düzenini bozmaktadır. Sokrat, iktisadi faaliyetlerden tarıma önem vermiş ve diğer faaliyetlerin gelişmesini de tarımın gelişmesine bağlamıştır(Özgüven, 1992: 13). Sokrat'ın bu görüşü, daha sonra birçok düşünür tarafından benimsenmiş ve 17. yüzyılda fizyokrasi okulu kurulana dek etkisini sürdürmüştür.

2.5. Xenophon

Xenophon'un M.Ö. 430-354 yılları arasında yaşadığı sanılmaktadır. Xenophon, askerdir. Sokrat'ın diğer öğrencileri gibi, Atina'nın üst sınıflarından gelmektedir. Günümüzde sıkça kullanılan ekonomi ve ekonomist kelimelerinin kökeni, Xenophon'un *Oikonomikos* başlıklı yapıtına dayanmaktadır. Bu kelimenin Türkçe'deki karşılığı, ev ekonomisi veya hanehalkı yönetimidir. Kitabın ana teması, etkin organizasyon ve yönetimidir. Yunanlıların, mevcut köle rejiminin getirdiği bir ayrıcalık dolayısıyla, üretimde insan faktörüne önem vermeleri; etkin organizasyonun etkin liderlik olarak tercüme edilmesine neden olmuştur(Backhouse, 2004: 16).

Etkin lider olmanın birinci koşulu, ilgili alanda bilgi sahibi olmaktır. Bu, harp sanatı veya tarım olabilir. İkinci koşul, düzendir. Üçüncü koşul ise iktisadın temel prensiplerinden biri olan işbölümüdür. Bu ilkelere göre yönetilen organizasyonlar, iyi organizasyonlardır. Bu organizasyonlar, verimliliği iki katına bile çıkarabilirler.

Xenophon, iktisadi faaliyeti, tarımsal arazi yönetimi açısından ele almıştır. Bunun nedeni, asker olması ve uzun bir süre Sparta'nın koruması altında toprak sahibi olarak yaşamasıdır(Backhouse, 2004: 17). Dolayısıyla, Xenophon'un etkin organizasyon ve yönetim anlayışının günümüzün modern firmasına yönelik olmadığını söylemek mümkündür. Ancak, Xenophon'un idare sanatını kavrayışı, tarımsal arazi yönetimini çok aşmış ve bir devlette kaynakların nasıl tahsis edileceği sorusuna yanıt arayacak kadar genişlemiştir. Xenophon, iyi bir idarecinin, yönettiği iktisadi birim ne olursa olsun, o birimin verimliliğini artırmak için çaba göstereceğini belirtmiştir(Ekelund ve Hébert, 1997: 13). Bunun bir aile, şehir veya devlet idarecisi olması fark etmemektedir. Devlette, kaynakların tahsis edilmesi ve verimliliğin maksimum kılınması için idari otorite şarttır. İdareciler arasında görev dağılımı yapılmış ve onlara doğru teşvikler sağlanmış olsa da, hükümdarın halen bütün devlet işleri ile ilgilenmesi lazımdır(Backhouse, 2004: 17).

Ne var ki, Xenophon'un yönetim modeli statik bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Modelde, maddi çevre bir bütün olarak sabit kabul edilmiş; liderin ve insanların piyasa ile değil, doğa ile etkileşimleri göz önüne alınmıştır. İdarenin temel değişkeninin ise iyi bir lider tarafından yönlendirilen beşeri kapasite(insan) olduğu ifade edilmiştir(Ekelund ve Hébert, 1997: 13). Dolayısıyla, ticaret ve piyasalar modelin dış çevre unsurları olmuş; insanların piyasalar aracılığıyla karşı karşıya gelmeleri ve kaynakların piyasa mekanizması yoluyla tahsis edilmesi söz konusu olmamıştır.

Son olarak, Xenophon'un işbölümü konusundaki görüşlerine de yer vermek gerekir. Xenophon, malların kalitesindeki ve miktarındaki artışları işbölümüyle açıklamaya çalışmış ve bu bağlamda, küçük kasabalar ile büyük şehirler arasındaki farka dikkat çekmiştir(Backhouse, 2004: 17; Ekelund ve Hébert, 1997: 13). Xenophon'a göre büyük şehirlerde talebin fazla olması, insanları etkin çalışmak ve işlerinde uzmanlaşmak zorunda bırakmıştır.

2.6. Eflatun

Asıl adı, Aristokles Platon'dur(M.Ö. 427-347). İslam felsefesinde, Eflatun adıyla anılmaktadır. Felsefe tarihinin en etkili düşünürüdür. Bunun nedeni, batı metafiziğinin kurucusu olması ve kendinden sonra gelen düşünürlerde derin izler bırakmasıdır(Hançerlioğlu, 1996: 334). Eflatun, içinde yaşadığı toplum düzeninin ve gidip inceleyerek tanıdığı diğer toplum düzenlerinin insanlara huzur ve mutluluk vermekten uzak olduklarına inanmıştır(Selik, 1988: 21). Eflatun'un yaşadığı dönem, Yunan toplumunda iktisadi güç ve kaynakların aristokrasinin elinden çıkıp, orta sınıfın ve halkın eline geçtiği bir dönemdir. Eflatun, aristokratik değerleri yüceltmek istemiş ve bunları maddi temellerden çok manevi temeller üzerine oturtmaya çalışmıştır(Şenel,

1968: 164). Başka bir ifadeyle, antik Yunan aristokrasisinin ve köleci toplum oligarşisinin sözcülüğünü yapmıştır(Hançerlioğlu, 1996: 334). Bu nedenle, düşünceleri olana değil, olması gerekene yönelik olmuştur.

Eflatun, toplumsal sorunlara ilişkin yönüyle de idealist bir tavır sergilemiştir. Eflatun, topluma iyilerin ve adaletin hakim olmasını istemiş ve bunu kendisine en önemli siyasi düstur edinmiştir(McNeill, 1994: 156). Eflatun'un yeni bir toplum düzeni kurma amacına ve bu arada dolaylı olarak iktisadi konulara ait düşünceleri, *Devlet ve Kanunlar* adlı eserlerinde yer almıştır. Eflatun, *Devlet*'te, kendi düşüncelerini hocası Sokrat'ın ağzından dile getirmiştir. Dolayısıyla bu eser, büyük ölçüde hoca ile öğrencisi arasındaki diyaloglardan oluşmuştur(Robbins, 1998: 12). *Devlet*'te, ideal bir toplum yönetiminin, doğru ve adil bir devletin nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. *Devlet*'ten önce, felsefe tarihinde ideal devlet konusunu işleyen başka bir esere rastlanmamıştır. Bu nedenle, *Devlet* felsefe tarihindeki ilk ütopya olarak kabul edilmiştir. Eflatun, *Kanunlar* adlı eserinde ise ideal toplum düzenini kurma konusunda daha gerçekçi bir yaklaşım içine girmiş ve bu konuda, politikacılara tavsiyelerde bulunmuştur(Robbins, 1998: 16).

Eflatun, toplum ve işbölümü, zenginlik ve yoksulluk, kölelik ve işçilik, devlet ve sınıflar, mülkiyet, para, nüfus, ve ticaret konularında iktisadi düşünce tarihi açısından önemli görüşler ileri sürmüştür.

Eflatun'a göre toplum, insanın ihtiyaçlarının çok ve çeşitli olması ve bunları tek başına karşılayamamasından doğmaktadır: "Bence toplumu yapan, insanın tek başına, kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir. Toplumu yapan gereksemelerdir, gereksediğimiz ilk ve en büyük şey, varlığımızı, yaşamamızı sağlayan yiyecektir. İkincisi barınacak bir yer, üçüncüsü de giyecek"(Devlet, II. Kitap, s. 60).

Eflatun, toplumun doğuş sebebini açıkladıktan sonra, şu soruyu sorarak işbölümünün gereğine işaret etmiştir: "Şimdi bakalım, toplum bütün işleri nasıl görecektir? Kimi çiftçi olacak, kimi duvarcı, kimi dokumacı. Aralarına kunduracıyı da, yahut bedenimizin başka isteklerini karşılayacak birilerini de katalım mı?"(Devlet, II. Kitap, s. 60). Eflatun'a göre ihtiyaçların çokluğu ve çeşitliliği, işbölümünü ortaya çıkarmıştır. Herkes, kendi yapısına ve kapasitesine uygun bir işte çalışmalıdır. Çünkü insan, tabiatı gereği belli bir işe yatkın şekilde doğmaktadır: "İnsanlar yaradılıştan birbirine benzemezler. Kimi şu işe, kimi bu işe daha fazla yatkın değil midir?"(Devlet, II. Kitap, s. 60).

Eflatun, işbölümünü, herkesin farklı yaradılışlarda doğmasına ve ihtiyaçların çeşitli olmasına bağlamakta ve birkaç işi birden yapmanın bunların her birinde yeterince uzmanlaşmayı

engellediğini belirtmektedir: “Bir insan birçok sanatla uğraştığı zaman mı daha güzel iş görür, yoksa tek sanatla mı?...Tek sanatla tabii”(Devlet, II. Kitap, s. 60).

Adam Smith, Eflatun’un işbölümü konusundaki görüşlerini 18. yüzyılda yeniden ele almış ve ünlü eseri *Ulusların Zenginliği*’nin ilk bölümünü bu konuya ayırmıştır. Ancak Smith, işbölümü kavramını, Eflatun’dan farklı olarak eğitim ve bu yolla beceri kazanma esası üzerine oturtmuştur(Robbins, 1998: 14).

Eflatun, insan için en büyük dört erdemin bilgelik, yiğitlik, doğruluk ve ölçülülük olduğunu söylemiş ve zenginliği de yoksulluğu da yermiştir(Selik, 1988: 24). Ona göre zenginlik ve yoksulluk, insanı bozan, olduğundan farklı yapan, kötüleştiren şeylerdir: “İki şey var ki, iş gören insanı işe yaramaz hale getirir. Zenginlik ve yoksulluk. Çünkü biri insanı keyfe, tembelliğe, değişme isteğine götürür; öteki değişmek isteğiyle kalmaz, üstelik insanı küçültür, işini aksatır”(Devlet, IV. Kitap, s. 111). İyi düzenlenmiş bir toplumda, zenginlik ve yoksulluk olmamalıdır. Çünkü bunlar mutlu ve huzurlu bir hayata ulaşmayı önlemektedir.

Eflatun, köleliği doğal karşılamış ve bu konu hakkında fazla bir şey söylememiştir(Selik, 1988: 24). İşçiler hakkındaki görüşleri ise pek yüceltici değildir: “Bir de, pek kafaları işlemeyip de, beden işlerinde çalışan insanlar vardır. Bunlar da beden güçlerinden faydalanmak istediklerinden, bu güçlerini ücret karşılığı satarlar, aldıkları paraya gündelik, kendilerine de gündelikçi denir”(Devlet, II. Kitap, s. 62). Eflatun, işler ve meslekler arasında ayırım yapmamış, hepsini gerekli görmüş; ama iyi bir toplum düzeni için işçilere de ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Eflatun, kendi önerilerine göre kurulacak yeni devletin, bütün yurttaşlara, hiçbir ayrıcalık tanımaksızın, güven ve mutluluk sağlamayı amaçladığını söylemektedir: “Biz devletimizi, bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil”(Devlet, IV. Kitap, s. 109). Böyle bir devlet için en büyük tehlike bölünme ve ayrılıktır: “Bir devlet için en büyük kötülük bölünme, bir iken birçok olma; en büyük iyilik de bütün kalma tek olmadır”(Devlet, V. Kitap, s. 150). Eflatun’a göre devletin bütünlüğünü ve birliğini sağlayan şey, sevinç ve acı ortaklığı, bütün yurttaşların aynı kazançlara ve aynı kayıplara mümkün olduğu kadar birlikte sevinip üzülmeleridir(Devlet, V. Kitap, s. 150). Yurttaşlar, aynı şeye “benim” veya “benim değil” demelidir(Devlet, V. Kitap, s.151). Bu, en iyi devlet düzenidir.

Eflatun, savunduğu ideal toplum düzenini üç sınıfa dayandırmaktadır. Bunlar; hakimler(önderler), muhafızlar(koruyucular) ve üreticilerdir. Hakimler, toplumu yönetmekle görevli lider kişilerdir. Muhafızlar, devleti dışa karşı koruyan ve içeride de asayiş sağlayan sınıftır. Üreticiler ise maddi refahı sağlayan köylüler, işçiler ve zanaatkârlardan oluşmaktadır.

Üretici sınıf, toplumun her türlü tüketim ihtiyacını karşılamakla görevlidir. Eflatun, bu üçlü ayırımı insanlara benimsetebilmek için, tanrının onları üç ayrı ırktan; altın, gümüş ve tunç ırklarından yaratmış olduğuna inandırmaya çalışmıştır:

Ama sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı [koruyucu] olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Ama arada bir, altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi beklelik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla ya da demirle katışık olarak doğmuşlarsa hiç acımayıp, hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi ya da işçi yapacak. Çiftçi ya da işçi çocukları arasından mayaları altın ve gümüş katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe, kimini bekleliğe yükseltecek...(Devlet, III. Kitap, s. 105).

Mehmet Selik'e göre Eflatun'un bu açıklaması, iki önemli hususu ortaya koymuştur. Birincisi, üst sınıflarda bulunmanın bir ayrıcalık olmadığı ve kimsenin tekelinde bulunmadığı hususu; ikincisi de, bunun yaradılıştan yetenekli olup, gerekli eğitimlerden geçerek belli sınavları aşabilen her yurttaşa açık olduğu hususudur(Selik, 1988: 27).

Eflatun, devlet yönetiminin zor bir iş olduğuna inanmış ve önderliğin, bilgeliğin derecesinde yüksek nitelikler gerektirdiğini şöyle ifade etmiştir: "Filozoflar bu devletlerde kral, ya da şimdi kral, önder dediklerimiz gerçekten filozof olmadıkça, böylece aynı insanda devlet gücü ile akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe..., bence bu devletlerin başı dertten kurtulamaz"(Devlet, V. Kitap, s. 163). Toplumun üst sınıfını oluşturan bu kişiler özel olarak eğitilmeli ve yetiştirilmelidir. Onlar için para ve çıkar söz konusu olmamalıdır. Önderler, hiçbir meslek sahibi olamaz ve üretime katılamazlar. Eflatun'a göre bunlar, kendilerini devletin çıkarlarına adayan kimselerdir(Özgüven, 1992: 16).

Eflatun, koruyucularla önderlerin kendilerine mal mülk edinmelerini yasaklamıştır. Çünkü, bunların her türlü ihtiyaçları alt sınıf tarafından karşılanmaktadır. Ona göre bu üst sınıftakiler, tıpkı sefere çıkan askerler gibi ortak bir yaşam sürmelidir:

İlkin, kesin bir zorunluluk olmadıkça, hiçbiri mal mülk edinmesin. Sonra oturdukları yer, yiyeceklerini sakladıkları ambar, her isteyenin girebileceği yerler olmalı. Bekçiliklerine karşılık, yurttaşların kendilerine verecekleri, bir yıllık yiyeceklerinden ne çok ne de az olsun. Yemeklerini birlikte yesinler, savaşta askerler gibi hep bir arada yaşasınlar. Şehirde yaşayanlar arasında yalnız onlar için altına, gümüşe dokunmak, onu kullanmak, ona eşyasında, evinde yer vermek, onunla süslenmek, altın ve gümüş kupalarda içmek yasaktır. Böylece hem kendilerini hem de devleti korumuş olacaklardır. Ama, toprakları, evleri, paraları oldu mu, koruyucu olacak yerde, kendileri de mal sahibi ve çiftçi, yurttaşların yardımcısı iken düşmanı, zorba efendisi olurlar.(Devlet, III. Kitap, s. 106).

Eflatun, üst sınıftakilerin paranın kullanımını dahi bilmemeleri gerektiğini söylemiş, bunları iktisadi faaliyetlerin dışında tutmuş ve aralarındaki her türlü mal ve aile bağlarını reddederek, ortak yaşam düşüncesini en uç noktalara kadar götürmüştür: "Bekçilerimizin kadınları hepsinin arasında ortak olacak, hiçbiri hiçbir erkekle ayrı oturmayacak. Çocuklar da ortak olacak. Baba

oğlunu, oğul babasını bilmeyecek”(Devlet, V. Kitap, s. 146). Eflatun, üst sınıfın üyelerinin çocuklarının ve kadınlarının devlete ait olması düşüncesiyle, kolektivist fikirlerin öncülüğünü yapmıştır(Kumbaracıbaşı, 1976: 25). Eflatun’un özel mülkiyet yerine kolektif mülkiyeti savunmaktaki amacı, çıkar çatışmalarının önlenmesi ve devletin çıkarlarının korunması olmuştur.

Eflatun, alt sınıfın ya da üretici sınıfın mülkiyet ilişkileri hakkında bir şey söylememiştir. Dolayısıyla, üreticileri mal sahibi olma ve ticaretle uğraşma konularında serbest bıraktığını kabul etmek gerekir. Ancak, bu sınıfa özel mülkiyet hakkının tanınması, onları ne çok zengin, ne de çok fakir yapmalıdır: “Çömlekçi zengin olunca..Gittikçe daha tembel, daha ilgisiz olmaz mı?..Gün geçtikçe sanatında kötüleşmiş olur...Tersine, çömlekçi yoksulluk yüzünden, işi için gerekli araçları bulamazsa, hem yapacağı iş kötü olur, hem de çıraklarını kötü birer çömlekçi olarak yetiştirir”(Devlet, IV. Kitap, s. 111).

Eflatun, hayatının sonlarına doğru ideal devlet düzenini uygulamadaki güçlüklerden ve halkın her şeyi ortak kullanmayı benimseyememesinden dolayı hayal kırıklığına uğramış ve sınırlı da olsa, özel mülkiyete yer vermiştir(Özgüven, 1992: 17). Ancak, özel mülkiyete dayanarak arazinin genişletilmesine karşı çıkmıştır. *Kanunlar* adlı eserinde, her aileye eşit büyüklükte bir toprak parçası verilmesini uygun görmüştür(Denis, 1973: 36). Eflatun, bu toprağın temlik edilemeyeceğini ve bir tek mirasçıya aktarılabilirliğini belirtmiştir.

Eflatun, parayı bir mübadele aracı olarak görmüştür: “Şimdi bunlar, toplumun içinde emeklerinin verimi, aralarında nasıl paylaşacaklar?..Tabii alışverişle. Bundan da bir pazar yeriyle alışveriş aracılığını yapacak olan para doğacak”(Devlet, II. Kitap, s. 62). Bu sistemde, malın parayla ve paranın malla mübadelesi söz konusu olup, kredi ve faize yer yoktur. Altın ve gümüş biriktirmek yasaktır. Altın ve gümüş ancak dış ödemelerde kullanılacaktır. Çünkü, ulusal paranın yabancı ülkelerde hiçbir kıymeti yoktur. Eflatun’un dış ödemelerde kıymetli metallerin kullanılmasına izin vermesi, bu metallerin her yerde değerlerini korumalarına bağlanmaktadır(Özgüven, 1992: 18). Eflatun’a göre paranın değeri, yapıldığı madenin değerine bağlı değildir. Bir maddeyi para yapan özellik, o maddenin sahip olduğu değer değil, ülke yasalarıdır(Savaş, 2000: 49). Eflatun’un, paranın ne olması gerektiği konusundaki bu görüşüyle, modern para sistemine yaklaştığını söylemek mümkündür.

Eflatun’un dış ticaret konusundaki görüşleri de, günümüzün döviz kontrollerini ve ödemeler dengesi problemlerini çağrıştırmaktadır. Eflatun, dış ticarete genel olarak iyi gözle bakmamış ve bu ticarete denge esasını benimsemiştir. Buna göre dışardan, ülke içinde üretilmeyen ve ihtiyaç duyulan mallar ithal edilecek ve üretim de sadece ithalatı karşılamaya yetecek kadar bir fazla verecektir. Eflatun’un dış ticarete denge koşulunu aramasının nedeni,

ticaret açığı veya fazlası gibi durumlarda, ülkeden çıkan ya da ülkeye giren kıymetli metallerin, sosyal kargaşalara ve haksız servet edinmelere yol açabilmesidir(Özgüven, 1992: 18; Robbins, 1998: 16-7).

Eflatun, nüfus miktarının artırılmamasını ve sabit bir düzeyde tutulmasını şart koşmuştur(Özgüven, 1992: 17). Çünkü, Eflatun'un tasarladığı ideal toplum, belli bir büyüklükte, küçük bir toplumdur. Bu toplumda, ancak çeşitli işlerde çalışmaya yetecek kadar insan bulunmalıdır. Dolayısıyla, nüfus fazlası ya göçe zorlanmalı ya da nüfusu az ve boş olan yerlere gönderilmelidir. Bu da, yeni sitelerin kurulması veya savaş yolu ile başka sitelerin ele geçirilmesi demektir. Eğer sitede nüfus artar ve sınırlar genişlerse, yönetim çözümü güç sorunlarla karşılaşacaktır.

Eflatun, statik bir dünya görüşüne sahiptir ve değişimden yana değildir. Sisteminde, ölçülülüğü esas almış ve ahlâkçı bir tavır sergilemiştir(Selik, 1988: 28). Bu nedenle de, ticareti bireyin ruhunu kirleten bir uğraş olarak görmüş ve toplum yaşantısından tümüyle kaldırmak istemiştir(Hançerlioğlu, 1996: 334). Oysa ticaret, o dönemde dünyanın evrimini sağlayan en önemli gelişmedir. Dolayısıyla, Eflatun'un ticaret hakkındaki düşüncesi ile gerçek hayat arasında önemli bir çelişki vardır.

Bu açıklamalar, Eflatun'un toplumu eski haline döndürme çabası içinde olduğunu göstermektedir. Eflatun'un ideal toplum düzenini kurma konusundaki referansı ise Sparta'dır. Sparta, geleneklerini Atina'ya göre daha iyi koruyabilmiş bir sitedir. Henri Denis, bu site hakkında şu bilgileri vermektedir(Denis, 1973: 16-7). M.Ö. 550 yıllarına doğru Sparta'da üç sınıf insan bulunmaktadır: Yurttaşlar, yarı-yurttaşlar ve toprak köleleri. Yarı-yurttaşlar, ticaret ve zanaatla uğraşan hür ama siyasal hakları olmayan kişilerdir. Bunlar, azınlığın iktidarını sürdürebilmesi için bir askeri topluluk halinde örgütlenmiştir. Her yurttaşın başkasına terk, devir ve temlik edemeyeceği belli bir arazisi vardır ve bu arazi toprak köleleri tarafından işlenmektedir. Böylece her yurttaş, kendini tamamen devlet işlerine vermektedir. Yurttaşların ticaretle uğraşmaları ve kıymetli madenlere sahip olmaları yasaktır. Ülke yönetimi yurttaşlardan oluşan kurulların ve senatonun elindedir. Sparta yurttaşları arasında, ileri dereceye ulaşan bir kadın-erkek eşitliği ve ortak toplum yaşamı vardır. Henri Denis'in tasvirinden, Eflatun'un kapalı, kendi kendine yeten toplum anlayışı ile ortaklaşa yaşam özentisinin, Sparta'ya olan hayranlığından kaynaklandığını ve ideal sitenin birçok özelliğini Sparta'dan aldığını anlamak mümkündür.

Eflatun, *Devlet* adlı eserinde komünist fikirler ileri sürdüğü gerekçesiyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır(Robbins, 1998: 12, 17; Selik, 1988: 29). Ancak, o devir için bilimsel anlamda komünizmden söz etmek mümkün değildir. Bu konuda Eflatun'a yöneltilen eleştiriler, piyasaya

hükümet müdahalesine karşı olan liberal görüşün ortaya çıkmasından sonra artmıştır. Dolayısıyla, *Devlet* komünizm açısından değil, liberal görüş açısından eleştirilmiştir. Burada, Eflatun'un aristokratik komünizm düşüncesi ile 20. yüzyılın modern sosyalist düşüncesinin iki bakımdan birbirlerinden farklılık gösterdiklerini belirtmekte yarar vardır(Denis, 1973: 39; Özgüven, 1992: 17). Birincisi, çağdaş sosyalist düşüncenin sınıflar arasında eşitlik sağlayacağını iddia etmesine karşılık, aristokratik komünizm düşüncesinin bu eşitliği benimsememesidir. Aristokratik komünizmde, sitenin üst sınıfı, özel mülkiyetten, sitenin zenginlik ve servetinden kesin bir şekilde mahrum edilmiş ve bu sınıfın üyeleri arasındaki tüm mal ve aile ilişkileri ortadan kaldırılmıştır. Yani, üst sınıfın yaşamı sadece siteye bağlanmıştır. İkincisi de, modern sosyalizmin toplumun değişimini manevi değerlerdeki değişimlerden çok tarihi bir zorunluluğa bağlamasıdır. Bu düşünce, Eflatun'un ahlâkçı tavrını reddetmiş ve onu bir ütopya olarak görmüştür. Eflatun, iktisadın teorik yönüne fazla bir katkı yapmamış olması nedeniyle de eleştirilmiştir. Ancak, bu eleştiri noktası, birçok yazar tarafından haksız bulunmuştur(Selik, 1988: 29). Zira, o devirde modern anlamda bir iktisat teorisi olmadığı gibi, iktisadi düşünce tarihinin de olması mümkün değildir. İktisadi konularda ancak basit yorumlar yapılabilmektedir. Bununla birlikte Eflatun, bazı siyasi, sosyal ve iktisadi sorunları ilk kez ortaya koymuş ve böylece kendisinden sonra gelenler için üzerinde düşünecekleri önemli konular bırakmıştır.

2.7. Aristo

Aristo(M.Ö. 384-322), antik Yunan felsefesinin çağdaş anlamda ilk düşünürüdür. Kendisinden önceki tüm bilgileri toplamış, iç içe olanları birbirinden ayırmış, sınıflandırmış, eleştirmiş ve bütünleştirmeye çalışmıştır(Hançerlioğlu, 1996: 18). Eflatun'un öğrencisi ve aynı zamanda ilk büyük eleştirmenidir. Eflatun'un Akademia'sında, 19 yıl boyunca hem hocalık hem de öğrencilik yapmıştır. Aristo, kendini özellikle doğa bilimlerine vermiştir. Bu da, onun Eflatun'dan tamamen ayrı bir düşünce eğilimine girmesine neden olmuştur. Aristo'nun iktisadi ve sosyal sorunları incelediği temel eserleri, *Politika* ve *Nikomakhos Ahlâkı*'dir.

Aristo, insanlar arasında ayırmacı, fark gören bir düşünce yapısına sahiptir. Ona göre erkek ile kadın, köle ile efendi, Yunan ile barbar(Yunan olmayan) arasında fark vardır ve bu fark, doğadan kaynaklanmaktadır(Selik, 1988: 30). Aristo, kadın ile erkek arasındaki ayırımı, zekâ üstünlüğüne dayandırmaktadır. Erkek, kadından daha üstün bir zekâyâ sahiptir. Bu nedenle biri hükmetmekte, diğere ise hükmedilmektedir(*Politika*, Kitap I, s. 8). Aristo, köle ile efendi arasındaki farkı da doğaya bağlamaktadır: "Bazı barbar topluluklar, kadınla köleyi birbirinden ayırmazlar. Çünkü topluluklarında doğaca yönetecek ya da buyruk verecek bir bölüm yoktur; onların toplumu erkek ve kadın kölelerden oluşmaktadır"(*Politika*, Kitap I, s. 8). Aristo'ya göre

kadın olsun, erkek olsun bütün barbarlar Helenler için mutlak köledirler. Bundan dolayı ozanlar, barbarla köleyi özdeş sayarak “Helenlerin barbarlara hükmetmesi gerek” demektir.

Aristo’da, kadın ile erkek ve köle ile efendi arasında mutlak bir fark vardır ama, bunların birbirlerinden ayrı olması da düşünülmemektedir. Örneğin, neslin devamı için erkekle kadının beraberliği zorunludur. Aynı şekilde, yöneten(efendi) ile yönetilen(köle) arasında da bir beraberlik olmalıdır. Bunları bir araya getiren ise ortak varlıklarının korunmasıdır. Kadın ile erkek ve köle ile efendi birleşmesinin meydana getirdiği birliğe aile denilmektedir: “İlk aile, erkeklerin bu ikisiyle, yani kadınlar ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelmişti...Doğa yasası uyarınca kurulan ve günbegün sürüp giden bu birlik ailedir...”(*Politika*, Kitap I, s. 8).

Aile, en küçük toplumsal birimdir ve insanın günlük ihtiyaçlarının karşılanması gereğinin bir sonucudur. Günlük ihtiyaçların ötesinde bir amacın gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda, birçok aile(ev) bir araya gelerek köyü meydana getirirler. Birçok köy, kendi kendine az çok ya da tamamen yetecek büyüklüğe ulaşıp, tek bir topluluk halinde birleştiği zaman da devlet ortaya çıkar. Aristo, devleti toplumun en küçük birimi olan aileye dayandırmakta ve doğal bir kurum olarak görmektedir: “Ve bu nedendir ki, toplumun bundan önceki şekilleri doğal iseler, devlet de öyledir. Çünkü o, onların aldıkları son şekildir”(*Politika*, Kitap I, Bölüm 2, s. 9).

Aristo, iktisadi faaliyeti de aileden başlatmaktadır. Bireylerin ihtiyaçları aile içinde karşılanmaktadır. Bu ihtiyaçların giderilebilmesi için, bazı şeylerin ailenin elinde kendi malı olarak bulunması, bazılarının ise devamlı olarak edinilmesi gerekmektedir: “Mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır; çünkü belli bir düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam olabilir”(*Politika*, Kitap I, Bölüm 4, s. 12). Mülkiyet konusu olan herhangi bir şey, bir kimsenin yaşamasını olanaklı kılan bir araç olarak görülmektedir. Malvarlığı ise köleleri de içinde olmak üzere, ailenin sahip olduğu bu araçların toplamıdır. Aristo’nun ev yönetimi veya aile ekonomisi dediği kavramın içine, genelde ihtiyaçların karşılanmasına yönelik muhtelif işler girmektedir.

Aristo, bir de mülk edinme sanatından(krematistik) söz etmektedir. Ona göre, bu da, aile ekonomisinin bir parçasıdır. Ailenin, gerek şimdi gerekse gelecekte hayatını sürdürebilmesi için bazı kaynaklara ihtiyacı olduğu açıktır. Aristo, bu düşünceden hareketle edinme sanatını, doğal olan ve doğal olmayan diye ikiye ayırmaktadır. Doğal olan edinme sanatını ise aile ekonomisinin bir parçası saymaktadır:

Öyleyse, mülkiyet edinmenin bir türü olan geçim sağlama, doğaya uygundur ve yönetim ekonomisinin bir parçasıdır; buna göre kaynaklar -yaşamak için faydalı ya da zorunlu olmalarından ötürü biriktirilebilecek kaynaklar- ya başından hazır bulunmalı ya da edinme sanatı onları sağlamalıdır(*Politika*, Kitap I, Bölüm 8, s. 19).

Aristo'ya göre gerçek zenginlik, bu edinme sanatının sonucunda oluşmaktadır. Zenginlik bir araçtır ve nasıl araçların kullanımlarının bir sınırı varsa, zenginliğin de bir sınırı vardır. Servet, kendisi bir amaç olarak değil, ancak geçim sağlamak için edinilmelidir(*Politika*, Kitap I, Bölüm 8, s. 19).

Aristo, edinme sanatının doğal olmayan ve bu nedenle de aile ekonomisinin alanına girmeyen kısmını ise şöyle açıklamaktadır:

Fakat, genellikle ve gayet haklı olarak para kazanma diye adlandırılan bir başka mülkiyet edinme türü daha vardır; servetin ya da servet edinmenin sınırı olmadığı düşünülmesi de bundan ötürüdür. Bu, biraz önce incelediğimiz edinme biçimine yakından benzediği için, birçokları ikisinin bir ve aynı şey olduğunu sanırlar. Birbirlerinden besbelli çok ayrı olmamakla birlikte, aynı değildir; biri doğaldır, öteki değildir. Bu öteki tür insana doğal olarak gelmez; insanın onu deneye edinmesi gerekir(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, s. 19-20).

Aristo, edinme sanatı hakkındaki düşüncesine mübadele kavramını kullanarak açıklık getirmiştir. Mübadele, özü itibariyle kınanması gereken bir şey değildir. İhtiyaçların artması ve üreticilerin uzmanlaşması sonucunda mübadele doğmuştur. Aristo'ya göre her şeyin iki türlü kullanış biçimi vardır. Biri, o şeyin doğrudan doğruya kendine özgü niteliklerinden dolayı kullanılması, diğeri ise mübadele aracı olarak kullanılmasıdır: “Her eşya ya da mülkiyet konusu iki işe yarar; bu kullanımların ikisi de o şeyin kendi kullanımlarıdır. Ama benzer kullanımlar değildir; çünkü bunların biri söz konusu eşyanın yerli yerinde kullanılışdır, öteki değildir. Örneğin, bir ayakkabı ya ayağa giymeye yarar ya da başka bir şeyle değiştirmeye”(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, s. 20).

Mübadele, önceleri para kullanmadan takas yolu ile yapılmıştır. Ancak, ülkeler arası ticaret gelişince, para kullanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır: “...gereksinmelerin başka yerlerden getirilmesi ve artık malların başka yerlere gönderilmesi ulusal sınırların ötesinde yayılmaya başlayınca, uylasımsal bir değişim aracının(para) bulunması ve kullanılması zorunlu oldu”(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, s. 20).

Para sayesinde insanlar, ağır nesnelere bir yerden bir yere taşımaktan kurtulmuşlardır. Paranın asıl niteliği, bir mübadele aracı olmasıdır. Ama, kullanımı yaygınlaşınca, kendisini çoğaltabilen ve bu yolla daha fazla kazanç sağlamaya yarayan bir araç olduğu anlaşılmıştır: “Para bir kez bulununca gelişme hızlı oldu ve malların zorunlu değiş tokuşu olarak başlayan bu süreç; ticaret, yani para kazanmanın öteki çeşidi haline geldi”(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, s. 21).

Aristo'ya göre ticaret, edinme sanatının doğal olmayan türüne girmektedir. Bu nedenle, ticarete kuşkuyla bakmaktadır. Ticaret sayesinde, küçük tacirin para vererek bir malı satın alması ve sonra bunu daha çok paraya satarak, parasına para katması mümkündür. Oysa, servet ve para kazanmak aynı şey değildir:

...biz serveti ve para kazanmayı ayrı ayrı tanımlamaya çalışıyoruz; böyle yapmakta da haklıyız, çünkü bunlar ayrı şeylerdir: Bir yanda, doğaya uygun olarak; ev yönetimine giren ve üretken olan gerçek servet vardır; öte yanda da, doğada yeri bulunmayan, ticarete giren ve tam anlamıyla mal üretici olmayan para kazanma(sanatu). Basılı paranın hem alışverişte izlenen amaç, hem de alışverişin aracı olduğu bu para kazanma türünde, elde edilecek zenginliklerin sınırı yoktur(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, s. 21).

Aristo, zorunlu ihtiyaçları sağlamaya yönelik olduğu ve genel ticari etkinliğe dönüşmediği sürece, para kazanmayı aile ekonomisinin bir parçası saymıştır. Bu tür ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan servet miktarını da sınırlı kabul etmiştir(*Politika*, Kitap I, Bölüm 9, 22-3).

Aristo'da iktisadi faaliyetler, krematistiğin doğal ve doğal olmayan şekillerine göre iki grupta toplanmıştır. Tarım, hayvancılık, arıcılık, kümes hayvancılığı ve balıkçılık gibi faaliyetler krematistiğin doğal şeklidir. Çünkü bunlar, geçim sağlamanın en doğru ve doğal yollarıdır. İktisadi faaliyetlerin en üstünü, tarım ve hayvancılıktır(*Politika*, Kitap I, Bölüm 11, s. 24).

Ticaret, faizcilik ve ücretli çalışma işleri ise krematistiğin doğal olmayan şekilleridir. Bunlar ortadan kaldırılmalıdır. Aristo, ticareti kötü ama, katlanılması gereken bir fenalık olarak görmekte; faizcilikten de nefret etmektedir:

Öyleyse, para kazanma, dediğimiz gibi iki çeşittir. Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir, bunun yönetime ilişkin olduğunu söyleyebiliriz; öteki, ticari olanı, değiş tokuşa dayanır ve buna haklı olarak kınamayla bakılabilir, çünkü doğadan değil, insanların birbirleriyle alışverişlerinden çıkmaktadır. Faizcilikten de pek çok nefret edilir ve bu nefret tamamıyla haklıdır; çünkü faiz, paranın adına var olduğu şeyin bir ürünü değil, paranın kendisinden çıkan bir kazançtır. Para bir değiş tokuş aracı olması için düşünülmüştür, faiz ise paranın kendisindeki bir artışı gösterir... Dolayısıyla, bütün servet edinme yolları arasında doğaya en aykırı olan budur...(*Politika*, Kitap I, Bölüm 10, s. 23-4).

Aristo, tekel ve dış ticaret gibi konularda da görüşler ileri sürmüştür. Tekel, kendine has zenginleşme biçimlerinden birisidir. Belli bir türden bütün malları, sonradan daha pahalıya satmak üzere toplayarak bir tekel kurulabilir: "Ticarette para yapmanın yolu, elimizden gelirse, kendimize bir tekel edinmektir. Bu nedenle, devlet[ler]in de bazı durumlarda, paraya ihtiyaçları olunca aynı yöntemi kullandıklarını görürüz. Kendilerine bir satış-tekelini alırlar"(*Politika*, Kitap I, Bölüm 11, s. 25).

Aristo, site hayatı için dış ticareti yararlı, hatta zorunlu görmektedir: "İnsanlar kendi üretmedikleri şeyleri dışarıdan getirmek(ithal etmek), fazla ürettiklerini ise dışarıya göndermek(ihraç etmek) zorundadır. Çünkü bir şehir bir ticaret şehri olunca, başkalarının çıkarı için değil, kendi çıkarı için böyle olmalıdır"(*Politika*, Kitap VII, Bölüm 6, s. 206). Aristo'ya göre dış ticaretin zorunlu olması, yurttaşların tüccar olmalarına izin verilmesini gerektirmez. Bu iş, yabancılara bırakılmalıdır.

Aristo, özel mülkiyetten yanadır. Fakat aşırı mal ve zenginlik düşkünlüğünü kınamaktadır. Ona göre mülkiyette ortaklık, her şeyden önce, gerçekçi değildir: "İnsanlar, kendilerinden olan

şeylere ortaklaşa sahip olunan şeylerden daha çok özen gösterirler; kamu mülkiyetini ancak kişisel olarak etkilendikleri(ondan bir şeyler bekledikleri) ölçüde kollarlar”(Politika, Kitap II, Bölüm 3, s. 34). Ortak mülkiyette herkes işi bir başkasının yapmasını bekler. Böyle olunca da, iş görülemez ya da eksik görülmüş olur. Aristo, ortak yaşamın ve ortak mülkiyetin en iyi zamanlarda bile gerçekleşmesi zor şeyler olduklarını belirtmiştir. Ona göre mülkiyet, belli bir alanda ortak, genelde özel olmalıdır. Ancak bu sayede, ilerleme ve üretim artışı gerçekleşebilir: “...mülkiyet, bir noktaya kadar ortaklaşa tutulmalıdır, ama genel ilke özel sahiplik olmalıdır. Mülkiyete bakma sorumluluğu birçok bireylere dağıtılırsa, bu karşılıklı suçlamalara yol açmaz; tersine, herkes kendisinininkiyle uğraşacağı için üretim her yandan artacaktır”(Politika, Kitap II, Bölüm 5, s. 37). Aristo'nun bu konudaki ilkeleri, daha sonra özel mülkiyeti savunanların düsturları haline gelmiştir.

Aristo, *Nikomakhos Ahlâkı* adlı eserinde de, iktisadi konulara yer vermiştir. Aristo bu eserde, mübadelenin eşitler arasında bir değişim olduğunu, alanın ve verenin bundan ne zararlı ne de kârlı çıkması gerektiğini söylemiştir. Aristo'nun bu açıklaması, sonraki yıllarda iktisat literatürüne girecek olan adil fiyat kavramına işaret etmektedir. Aristo, bu eşitliği sağlayan unsurun para olduğunu belirtmek suretiyle, paranın sadece mübadele aracı olma fonksiyonuna değil, aynı zamanda hesap birimi olma fonksiyonuna da sahip olduğunu görebilmiştir. Aristo'ya göre para, bir ölçü yerine geçerek, malları birbirleriyle karşılaştırılabilir hale getirmekte ve onları eşitlemektedir. Aristo, paranın içsel bir değerinin olmaması konusunda Eflatun'la hemfikirdir. Aristo yine bu eserde, değeri, mübadele ve kullanım değeri olmak üzere ikiye ayırmış ve üretimin gerçek amacının, talep ve kullanım değeri olduğunu ifade etmiştir. Aristo, bu açıklamaları nedeniyle, değer ve fiyat teorilerinin temellerini atan ilk düşünür olarak kabul edilmiştir.

Aristo'nun ticaret ve faiz konularındaki görüşleri, Orta Çağda iktisadi düşünceyi etkilemiş; para ve serveti birbirinden ayrı tutması, Orta Çağdan sonra yaklaşık üç yüz elli yıllık bir dönem Avrupa'da iktisadi hayata egemen olan merkantilist doktrine karşı bir kanıt olarak kullanılmıştır. Bu da, Aristo'nun iktisadi olayların analiz edilmesi açısından Eflatun'dan daha gerçekçi olduğunu göstermiştir. İki düşünür, birçok konuda benzer görüşleri paylaşmışlardır. En temel farkları, Eflatun'un ideal toplum düzenini, Aristo'nun doğal düzeni savunması olmuştur. Çünkü, iki sistem birbirine zıt şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla aralarında bir tercih yapmak son derece zordur. Eflatun'un ideal toplum düzeni bir ütopyadan ileri gidememiş, Aristo'nun doğal düzeni ise insan zekâsının yaratıcı özelliğini dar kalıplar içine sokarak siyasal eylemi kısıtlamıştır. Her iki öğretinin asıl amacı, eski Yunan dünyasındaki bunalıma son vermek olmuş, ancak bunda başarı sağlanamamıştır.

3. ROMA DÖNEMİ

Eski Yunan uygarlığının çöküşü, sürekli çatışmalar ve iç bölünmeler nedeniyle M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır. Eski Yunan siteleri, önce Makedonya Krallığının egemenliği altına girmiş; Makedonya Krallığının Roma tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra da Roma'ya bağlanmışlardır.

3.1. Roma İmparatorluğunun Kuruluşu ve Çöküşü

Roma, M.Ö. 5 yüzyıldan beri cumhuriyetçi bir site olmuştur. Bunun temelinde, *Centuria* adı verilen ve halk kesimlerinin farklı ağırlıklarla temsil edildiği bir halk meclisi yer almaktadır(Yalçın, 1976: 89). Bu mecliste çoğunluğu zengin toprak sahipleri ve orta halli çiftçiler oluşturmakta; zanaatkârlar ve fakir halk ise zayıf bir şekilde temsil edilmektedir. Dolayısıyla iktidar zengin yurttaşların elindedir. Roma, M.Ö. 4. yüzyılda Orta İtalya'yı, M.Ö. 3. yüzyılda İtalya'nın tamamını ve M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında da Sicilya, İspanya, Kuzey Afrika, Batı Anadolu, Yunanistan ve Makedonya'daki eyaletler dahil tüm Akdeniz'i hâkimiyeti altına almıştır.

Bu gelişmeler, Roma'da toprak ve ticaret aristokrasisinin güçlenmesine neden olmuştur. Aristokrat kesim, toprak mülklerinden kazandığı gelirlerle yetinmemiş; ticaret yoluyla da zenginleşmeye başlamıştır(Denis, 1973: 62). Roma istilalarının biri maddi ve diğeri manevi olmak üzere iki sonucu vardır. İlki, Roma'nın kendine bağladığı topraklardan aldığı vergilerle ve haraçlarla, yüksek bir uygarlık seviyesine ulaşmak için gerekli olan parasal imkânlar kavuşmuş olmasıdır. İkincisi, Roma'nın yayılmış olduğu ülkelerdeki Yunan kültür ve uygarlığının etkisi altında kalarak, manevi açıdan bu zengin mirastan yararlanmasıdır. Ancak, Roma egemenliğinin genişlemesiyle birlikte, kölelik de büyük boyutlara ulaşmıştır. Verimli toprakların işletilmesinde, esir insan gücü ve yenilmiş halklar yoğun bir şekilde kullanılmış ve toprak sahipleri tarafından sömürülmüştür. Bu da, Roma'nın sosyal ve siyasal yapısında önemli sürtüşmelere ve mücadelelere yol açmış ve Roma tarihinde benzerlerine az rastlanan büyük köle ayaklanmaları(örn. M.Ö. 76 yılındaki Spartaküs ayaklanması) meydana gelmiştir.

M.Ö. 27 yılında, Roma, Augustus tarafından imparatorluğa dönüştürülmüş ve cumhuriyetçi idare son bulmuştur. Bütün siyasal özgürlükler kaldırılmış ve hükümdar, iktidarın mutlak sahibi olmuştur. Zenginlerden oluşan Senato'nun, yönetimde hiçbir söz hakkı kalmamıştır.

Roma İmparatorluğunun iktisadi gücü, tarımsal üretime dayanmaktadır. Devlet, M.S. 2. yüzyıldan itibaren kendisine yeni gelir kaynakları yaratmak amacıyla büyük toprak işletmeleri kurmuştur. Ayrıca, hazineye daha çok vergi toplamak için, toprağa bağlı köylü sistemine önem

verilmiştir. Böylece köylü, toprağını terk edemeyen, arazinin ya da köyün dışından evlenemeyen ve toprak sahibinin izni olmadan mallarını başkasına devredemeyen hareketsiz bir konuma gelmiştir(Denis, 1973: 64-5).

Büyük toprak sahipleri, bu vergi sistemi karşısında, kendilerini daha iyi savunabilmişler ve ağır vergi yükü altına girmekten kurtulmuşlardır(Yalçın, 1976: 90). Küçük toprak sahiplerinin bu imkânları olmamıştır. Bu yüzden, onlar da bağımsızlıklarını kaybetmek pahasına büyük toprak sahiplerinin himayesine girmişler ve ancak bu sayede yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Sonuçta, *Latifundia* denilen geniş toprak işletmeleri düzeni ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ne var ki, bu işletmeler de, teknik yetersizlikler ve işçilerin ihmalkârlığı nedeniyle kendilerinden beklenen verimi gösterememişlerdir.

Roma döneminde, tarımsal üretimin ve dış ticaretin gelişmesi, belli bir süre şehirlerin ve sitelerin eski çağlardaki gibi canlanmasına yol açmıştır. Ancak, imparatorluk iktisadi bunalımlarla karşılaşmaya başlayınca durum değişmiştir. İmparatorların ekonomiye artan müdahaleleri, pazarın giderek azalan önemi ve toprak sahiplerinin kapalı bir ekonomi sistemine doğru kaymaları, imparatorluğun çöküşünü hazırlamıştır. İmparatorluk, M.S. 395 yılında, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu, M.S. 476 yılında, barbar istilaları ve germen kavimlerinin saldırıları sonucunda yıkılmıştır. Halk, topraklarını bırakarak şehirlere kaçmış ve site yaşamının eski parlak dönemi bitmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu(Bizans) ise küçük mülkiyete dayalı toprak rejimi, kanun hâkimiyetine verdiği önem, kamu düzeninin sağlamlığı, adil vergi sistemi, ticari hayatı canlı tutan büyük pazarları ve limanları sayesinde, Batı Roma İmparatorluğundan sonra da uzun yıllar ayakta kalabilmiş ve dış saldırılara dayanabilmiştir.

3.2. Yeni Felsefe Akımları: Epikürcülük ve Stoacılık

Epikürcülük ve Stoacılık, eski Yunan uygarlığının sonlarına doğru ortaya çıkan en önemli felsefe akımlarıdır. Epikürcülük akımı, maddecilik ve bireycilik esasına dayanmakta ve bu nedenle, Eflatun'un ve Aristo'nun görüşlerine tamamen ters düşmektedir(Denis, 1973: 66). Bu akım, bireyin sitenin yardımı olmadan da bilgeliğe erişebileceğini iddia etmektedir. Epikürcü felsefe, eski Yunan'da site hayatının gerilemeye başladığı bir dönemin ürünüdür. Epikürcü felsefe, Roma'da da site hayatının gerilemeye yüz tuttuğu bir dönemde güçlenmeye başlamıştır. Sitenin insan hayatının bütün cephelerini kapsayan bir birim olma niteliğini kaybetmesi, bireylerin erdemli bir hayat sürebilmek için, sitenin yardımına ve katkısına ihtiyaçları olmadığı yönündeki Epikürcü görüşe zemin hazırlamıştır(Yalçın, 1976: 91). Bu öğretiye göre insan, sosyal hedefler ve tanrısal ilkeler peşinde koşacağına, ruh ve bedenini daha iyi ve doğrudan

tatmin eden bireysel zevklere yönelmeli ve bunlarla yetinmelidir. Siyasi ve ahlâki görevleri yerine getirmenin verdiği mutluluk, bireysel hedefleri gerçekleştirmenin verdiği mutluluktan daha azdır. Bunun doğal sonucu da, toplumda baş gösteren dağılma ve birbirinden uzaklaşma sürecidir.

Stoacılığın temelinde de Epikürcü felsefe yer almaktadır. Stoacılığa göre insan, ruh ve bedenden meydana gelmiştir. Ruh, bedenın başka bir şeklidir. Epikürcüler evreni nedenlerle açıklamaya çalışırken, Stoacılar Aristo'ya bağılı kalarak evreni amaçlarla açıklamaktadır(Denis, 1973: 67). Stoacılara göre evrendeki her şey, belli bir düzene boyun eğmektedir. Bu, tanrısal bir düzendir. İnsan, iradesiyle bu düzene elinden geldiği kadar katılmayı kendisine amaç edinmelidir. Zira, bu donanım kendisinde mevcuttur. Erdem ya da bilgelik, insanın bu tanrısal düzene uyum sağlamasıyla mümkündür.

Bu iki felsefe akımı, Roma'da birlikte ve yan yana yaşamış olmakla beraber Stoacılığın Roma düşüncesi üzerindeki etkisi daha fazladır. Cicero ve Seneca, Stoacılıktan etkilenen önemli düşünürlerdir. Cicero'nun doğal hukuk kavramı, Stoa felsefesine dayanmaktadır. Cicero'ya göre yasa, doğanın içine yerleştirilmiş egemen akıl olup, insanlara ne yapmaları gerektiğini emreder(Denis, 1973: 68). Doğa, insanların haklıyı haksızdan ve ahlâki bakımdan da güzeli çirkinden ayırt etmelerini sağlar. Bu da, her yere yayılıp sinmiş bir tür zekâ sayesinde olur. Cicero, iktisadi faaliyetler içinde tarıma önem vermiş, kâr amacı güden ticareti kınamış ve toptancı tüccarlarla bankacıları övmüştür. Toptancı tüccarlarla bankacıları övmesinin sebebi, bu faaliyetlerin çok para kazandırarak, geniş arazi edinmeye ve *Latifundia* sistemine imkân vermesidir(Yalçın, 1976: 92). Cicero, Aristo gibi doğaya aykırı olduğu gerekçesiyle faize olumlu bakmamıştır.

Seneca, M.S. 1. yüzyılda yaşamış ve meşru yolla kazanılan serveti ve zenginliği iyi karşılamıştır. Seneca, eski düşünürlerin aksine, bilgenin zenginlikten kaçmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre maddi olanaklara sahip bir bilge daha güçlüdür. Cömertlik, hayırseverlik, yardım gibi çabalar, ancak bu sayede gerçekleşebilir. Bu düşünceler, Roma uygarlığının yeni çağlara devrettiği özel mülkiyet sisteminin temelidir.

Roma döneminin entelektüel alandaki en önemli yapıtı, *Jus Gentium* adı verilen hukuk sistemidir. Bu sisteme, Roma Hukuku da denilmektedir. Bu sistemin en önemli özelliği din, dil, ırk, site ve ülke ayırımı gözetmeksizin bütün insanlığa uygulanabilir olmasıdır. Bu sistem, bir yandan aile ilişkileri içinde, diğeryandan mülkiyet ve sözleşmeler çerçevesinde bireyin tüm özel haklarını düzenlemektedir. Bu sistemde, yurttaşlık ve aile statüsüne bağılı olarak ele alınan eski mülkiyet anlayışına, bireyin sadece zilyetliğinden doğan ve dolayısıyla herkese açık olan

mülkiyet anlayışı eklenmiştir(Denis, 1973: 69). Buna göre kapsamı ne olursa olsun, her türlü mülkiyet, hukuka uygun olarak elde edildiği andan itibaren meşruluk kazanmaktadır. Roma İmparatorluğu, bu sınırsız ve denetimsiz mülkiyet anlayışını, egemenliği altındaki tüm Akdeniz dünyasına kabul ettirmiştir. Ancak, maddeciliği ve bireyciliği esas alan bu mülkiyet anlayışı, o devir insanının manevi hayatının bir sembolü olan devlet anlayışında derin bir sarsıntıya yol açmıştır.

4. SONUÇ

Eski Yunan filozofları, ekonomik hayatı siyasal hayatın bir parçası olarak görmüşler ve iktisadi sorunlara siyasal sorunlardan daha az yer vermişlerdir. Aristo ve Eflatun, tarım, para, ticaret, faiz, nüfus, üretim, devlet gibi konularda pek çok görüş ileri sürmüştür. Batı dünyası, M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 16 yüzyıla kadar uzun bir süre, bu iki filozofun analizlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Yakın bir zamana kadar, bu iki filozofa rakip çıkan da olmamıştır. Ancak, son yıllardaki araştırmalar, Hesiod ve Xenophon gibi Sokrat öncesi ve Sokrat sonrası filozofların iktisadi konulardaki görüşlerinin de çağdaşlarına göre çok ileri bir seviyede olduklarını göstermiştir.

Ne var ki, eski Yunan düşünürlerinin iktisadi olaylara bakışları, sezgiye dayalı basit bir bilgi düzeyinden öteye gidememiş ve açıklamaları da, iktisat teorisinin emekleme çabaları sayılabilecek ifadelerden oluşmuştur. Yine de, değer, fiyat, mülkiyet, para, servet gibi birçok kavram bu filozoflar sayesinde iktisadi düşünceye girmiştir.

Roma döneminin ise eski Yunan'dan farklı olarak, ne felsefeye, ne de iktisadi ve sosyal düşünceye önemli ve orijinal bir katkısı olmuştur. Romalı düşünürler, iktisadi konularda tamamen Yunan filozoflarının etkisi altında kalmışlar ve bu nedenle de, teorik yönden iktisat bilimi için yeni düşünceler ve görüşler üretememişlerdir. Roma döneminin uygarlık tarihine asıl katkısı, bugün liberal ekonomik sistemin esasını oluşturan özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü gibi kurumların hukuki temellerini atmış olmasıdır. Batı dünyasının sosyal, siyasal ve iktisadi düzeninin bireysel özgürlük zeminine oturması, Roma sayesinde olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aristoteles.(2005) *Politika*.(Çev. Mete Tunçay), 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Backhouse, R.E.(2004) *The Ordinary Business of Life a History of Economics from Ancient World to the Twenty-first Century*. Fourth Printing, New Jersey: Princeton University Press.
- Denis, H.(1973) *Ekonomik Doktrinler Tarihi 1*.(Çev. Atilla Tokatlı), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Eflatun.(1992) *Devlet*.(Çev. S. Eyüboğlu, M.Ali Cimboz), 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekelund, R.B. ve R.F. Hébert.(1997) *A History of Economic Theory and Method*. Fourth Edition, Singapore: McGraw-Hill International Editions.
- Hançerlioğlu, O.(1970) *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O.(1996) *Felsefe Sözlüğü*. 10. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumbaracıbaşı, O.(1976) *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*. 3. Baskı, Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayınları, No: 102.
- Landreth, H. ve D.C. Colander.(2002) *History of Economic Thought*. Fourth Edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- McNeill, W. H.(1994) *Dünya Tarihi*.(Çev. Alaeddin Şenel), 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özgüven, A.(1992) *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Robbins, L.(1998) *History of Economic Thought: The LSE Lectures*. Ewing, NJ, USA: Princeton University Press.
- Savaş, V.(2000) *İktisatın Tarihi*. 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Selik, M.(1988) *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*. 4. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Şenel, A.(1968) *Eski Yunanda Siyasal Düşünüş*. Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, No: 258.
- Yalçın, A.(1976) *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar.